

:: Rozmanitá recenzia knihy Rozmanité 19. storočie

Elena Lukáčová – Jana Pohaničová

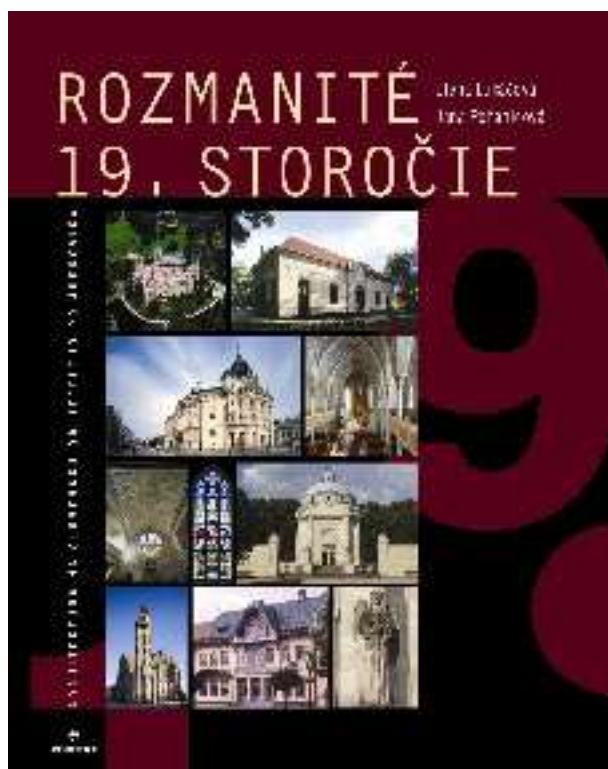
Rozmanité 19. storočie.

Architektúra na Slovensku od Hefelega po Jurkoviča.

ISBN 978-80-8046-426-4

Čas je zrejme najneúprosnejšie kontinuum, ktoré je nám dopriate vnímať.

Storočie je na druhej strane podivuhodne fixovaná neastronomická časová konvencia. Prečo sa stalo storočie takým silným symbolom v plynutí času, je nepochybne fascinujúca otázka. Objektívne sa pri preklopení do vyššej stovky nič nestane, udalosti plynú svojim nezávislým tempom. Do 19. storočia vteká dlhý úsek osemnásteho a samotné 19. storočie vstupuje do dvadsiateho. Charakter doby a udalostí vymedzuje reálne časové úseky oveľa jednoznačnejšie ako vymyslené dekadické delenie. Pojem „...storočie“ dostáva viac-menej symbolický význam.



Autorky veľmi dobre rámcujú analyzované, popisované, interpretované obdobie. Upozorňujú opakovane na neobvyklú dĺžku 19. storočia. Do charakteru obdobia vteká osvietenstvo, tolerancia stelesnená Jozefom II., strata pevnej paradigmy. Osvietenstvo s víťaznou vierou v rozum nás vytrhlo zvnútra veľkého príbehu kresťanskej viery, storočie potom ťažko hľadalo svoju tvár. Nová paradigma prišla asi až s modernou. Ak prekročíme formálnu výmeru 19. storočia, charakter obdobia sa vinie od Jozefa druhého po koniec 1. svetovej vojny.

Rozporuplnosť obdobia vyvolala dlhotrvajúce rozpaky, až neúctu, spomeňme si na corbusierovské (voľne)... keď mesto 19. storočia prekáža novým zámerom, treba ho zbúrať...

K atmosfére obdobia nesporne patrila aj distribúcia jazykových schopností na území Slovenska. V Bratislave generácia so základným vzdelaním narodená koncom 19. storočia komunikovala v slovenčine, nemčine, maďarčine a jidiš. V knihe je venovaná pozornosť aj importu architektonickej gramotnosti a vzdelanosti, sú potom zrejme vplyvy na architektúru samotnú. Aspoň tangenciálnu pozornosť by si zaslúžil zrod slovenského investičného kapitálu.

19. storočie nadväzovalo na tradíciu, spracúvalo ju, opracovávalo, zachovávalo, rozlúčila sa s ňou až kodifikovaná moderna. Kniha nás vedie po cestách preberania historických predlôh, cez inšpirácie, k autonómnym tvorivým výkonom. Nové materiály, technológie, noví investori boli hlavnými emancipačnými faktormi architektúry.

19. storočie sme dlho vnímali ako málo hodnotné možno preto, že išlo o mladú históriu, alebo pre zdanlivo nízku originalitu tvorivých výkonov, kamuflovanie materiálov, rodiacu sa hromadnosť výroby spojenú s predstieraním, biedermeierovským vytváraním ilúzií. Kniha s týmito pochybnosťami a neistotami zúčtovala a predkladá nám 19. storočie ako kultúrne a tvorivo plnokrvné obdobie.

Ponúka sa, najmä nám starším, nový pohľad na toto dlhé storočie. „Predtým“ sme boli zvyknutí, že išlo o obdobie kapitalistického temna, a tu sa dozvedáme, že továrnici sa starali aj o svojich robotníkov a prinášali do miest a regiónov všeobecný pokrok. Rozvoj ekonomiky, samozrejme, súvisel aj s víťazstvami protestantskej podnikateľskej etiky s celou jej otvorenosťou a sociálnym cítením. Emancipácia meštianstva, či buržoázie zase priniesla do miest kultúrne stánky v podobe redút a divadiel.

Dianie na dnešnom území Slovenska je rámcované situáciou v Uhorsku, v Európe a prirodzene vo svete. 19. storočie bolo obdobím expanzií európskej ekonomiky, civilizácie, zároveň nebývalého upevnenia imperiálnych pozícií. Na druhej strane pokračoval a stabilizoval sa proces emancipácie severnej Ameriky, Austrálie, transfer kultúry prestával byť jednosmerný, objavujú sa spätné prúdy. Americké vplyvy sú v knižke popísané a zaradené do kontextu európskeho, rakúsko-uhorského a slovenského diania. Rakúsko-Uhorsko unavené svojím vnútorným životom reagovalo vcelku produktívne.

Pri uvádzaní európskeho kontextu povedzme vo výstavbe železničných budov by bolo zaujímavé aj prekročenie hraníc kontinentu. Briti priamo exportovali aj svoju architektúru. Železničná stanica kráľovnej Viktórie v indickom Bombaji – Mumbai, pôvodne Victoria Terminal, dnes Chhatrapati Shivaji Terminus, je svojím charakterom britská, len hádam

pompéznejšia oproti tomu, čo si dovolili doma. Navrhnutá bola britským architektom Frederickom Williamom Stevensom, postavená v rokoch 1878 – 1888. V jej viktoriánskej gotike sa nájdú ponášky na londýnsku stanicu St Pancras, otvorenú 1868. (CST) je od roku 2004 zapísaný do zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Britský export si za slúži pozornosť aj smerom do Austrálie a na Nový Zéland, veľmi britská je Queen Victoria Building v Sydney, architekt George McRae, dokončená 1898, prípadne celá obytná štvrť Paddington pomenovaná podľa londýnskej štvrte, budovaná od 20-tych rokov 19. stor. Vo výpočte by bolo možné dlho pokračovať. V 19. storočí bol tok informácií prekvapivo intenzívny.

Kapitola *Obroda antických ideálov* začína Descartom, Lockom, Voltairom, Diderotom, všetci títo myslitelia pred sebou hrnúli myšlienky do storočia začínajúceho 18-stkou. Otvorili obdobie hľadania PRAVDY v konfrontácii barokových manierizmov a tvorby axiomatických aparátov prírodných vied.

Kapitola *Inšpiratívna gotika* čitateľa prekvapí poznaním ako málo je dnešná tvár gotiky stredoveká a až aký podiel súčasnej tváre gotických stavieb pochádza z 19. storočia. Národné (po)vedomie sa rodilo v romantickom hľadaní kultúrnych koreňov. Bojnický zámok svojou romantickou krásou pôsobí natoľko, že ho nájdeme zmenšený aj v Cockington Green Gardens v austrálskej Canberre.

A ďalšie prekvapenie: neuvedomujeme si, až nakoľko žijeme v mestách v prostredí 19. storočia.

Intenzita hľadania novej výrazovosti architektúry je prezentovaná v kapitole *Reflexia historických slohov*. Cez charakterizovanie historizmu ako jednoty z rozmanitosti, rundbogestil, orientálne vplyvy, sa trocha neorganicky dostávame k mestu ako celku. Autorky pri charakterizovaní mesta oscilujú medzi železnicou, cintorínmi, nájomnými domami, synagógami, bankami, kostolmi... Urbanizmus v tomto období skôr dobieha vonkajšie vplyvy, začína reagovať na vzťah centra a periférie.

Nová mobilita, zrejme, priniesla aj otázky spojené s rozvojom miest. V našom periférnom prostredí sa neuplatnili veľké koncepcie, nemáme nič porovnateľné s tým, čo naplánoval Ildefons Cerdá v roku 1859 pre Barcelonu, ale naše dejiny urbanizmu z tohto obdobia ponúkajú dosť vzrušujúcich momentov.

Témou sú aj mestá, ktoré ostali bokom od (priemyselného) pokroku. Dôvodom bolo aj to, že ostali mimo trás novobudovaných železníc. Utlmený ekonomický rozvoj znamenal málo výstavby, ale na druhej strane zachoval historickú substanciu. Mestá s dodnes čitateľnou stredovekou štruktúrou žijú z toho, že sa im vyhol, alebo ich len tangentoval industriálny pokrok najmä 19. storočia.

Kapitola *Od liatiny po železobetón* ukazuje cestu k racionalite, najmä na priemyselných a dopravných stavbách, fascinujúci musel byť prielom nových materiálov do stavby kostolov ako ukazujú takmer odhmotnené liatinové stĺpy kostola v Dolnom Kubíne, alebo železobetónová konštrukcia kostola v Muli.

Spektrum bratislavských fabrík by bolo možné doplniť o kefovú továreň, ktorej intaktné zvyšky sú ešte zachované. Továreň na muníciu – patróny dala meno celej mestskej štvrti západne od bratislavského westendu. Pamätníci z Patrónky ako na kuriozitu spomínali studňu, do ktorej sa vo fabrike skúšobne strieľalo novovyrobeným strelivom. Ešte ďalej na západ bola strelnica, ktorá ako lokalita a miestny názov „za strelnicou“ zanikla pri výstavbe areálu SAV.

V urbanizme Bratislavy by za zmienku stála Petržalka – Engerau ako svojbytný sídelný útvar.

V súvislosti s pamiatkami priemyselnej architektúry si nemožno opätovne nepovzdychnúť. Zatiaľ čo v kolíske priemyslu – vo Veľkej Británii už desaťročia úspešne funguje pojem priemyselná archeológia, u nás pokojne vymazávame z pamäte tento segment našej histórie. V anglickom Manchestri sa zrekonštruovaná časť mesta Castlefields stala integrálnou súčasťou centra. Podobne pôvodné priemyselné kanály s okolím v Birminghame (s centrom Gas Street Basin).

Nové materiály a technológie najprv prispeli k tvorivej kríze, aby ju postupne vyriešili nájdením novej autenticity. Hľadanie autentickej výrazovosti materiálov potrebovalo prirodzene čas. Rozvoj technológií priniesol aj rarity, v Snine na zadnom nádvorí schátralého kaštieľa je dodnes socha Herkula odliata z liatiny v zlievarni Jozefa Rholla v roku 1841.

Železobetón musel postupne prekonať obdobie kedy bol maskovaný štukou, na druhej strane železné a liatinové konštrukcie predvádzali svoju krásnu nahotu takmer v stave zrodu.

V tomto období prišiel (dnes hojne citovaný) americký mysliteľ Charles Sanders Peirce s koncepciou etiky ako normatívnej vedy medzi estetikou a logikou, teda krása by mala byť pravdivá a dobrá a pravda dobrá a krásna. Etika ako subkategória estetiky je vzrušujúci konštrukt, ktorý sa hodí na interpretácie tohto obdobia.

„Eklektický záver storočia“ popisuje posledné veľké vzopätie obrany voči rodiacej sa novej pravdivosti, kapitola *Vykročenie k moderne* interpretuje stredoeurópsku secesnú cestu k modernej architektúre.

Cez prizmu dnešnej pojmovej samozrejmosti neo-slohov, romantizmu, eklekticismov, by bolo zaujímavé pokúsiť sa preniesť do jednotlivých období a nájsť dobové interpretácie vtedajšej tvorby, ako vtedajšia kritika, možno umenoveda, reagovala, hodnotila, zaraďovala. Ako videla vtedajší pokrok...

citácie dobovej tlače sú z dnešného pohľadu kuriozity ako keby starli oveľa rýchlejšie ako architektúra.

Kniha je náročne graficky spracovaná, čitateľ musí súbežne sledovať tri až štyri paralelné línie. Samotný text plynie v troch rovnobežných úrovniach, hlavný kontinuálny text je sprevádzaný sekundárnym, vovádzajúcim do charakteru obdobia alebo témy, a doplnkovým textom venovaným jednotlivým osobnostiam. A potom ešte obrázky identifikované na jednom mieste v rámci dvojstrany. Ak čitateľ nechce stratiť orientáciu, musí knihu venovať primeranú pozornosť. Autorky museli s grafikom zdieľať jeho neľahkú prácu, rozmanitosť v názve knihy sa premieta aj do jej formy. Je dobré, že konfigurácia kapitol nečlení storočie na ďalšie časové úseky, jednotlivé tematické celky sa prelievajú a zlievajú v čase. Prospieva to „rozmanitosti“ témy.

Kniha je nabitá množstvom faktov, údajov, iste nemá zmysel vyhľadávať drobnosti, ako... či Denis Diderot bol autorom Encyklopédie, alebo jej redaktorom, zostavovateľom... alebo či nástup priemyslu devastoval dizajn (pojmem vznikol práve v súvislosti s priemyslom), prípadne že dom Tulipán v Bratislave nemá arkiere na oboch fasádach...

Uvádzaným príkladom architektúry by prospeli graficky skratkovité orientačné mapky, najmä pri väčších mestách sa môže čitateľ cítiť stratený. Je tiež škoda, že autorky neupozorňujú pri všetkých zaniknutých stavbách na ich osud, ako v prípade dostavby sály starej radnice v Bratislave. Hádám pričasto je v knihe používaný pojem „dobová fotografia“, zrejme z nedostatku zdrojov presného datovania.

Doterajšia mainstreamová spisba bola v našej oblasti príliš dlho poznačená marxistickým výkladom dejín. Iný prístup k interpretácii dejín najmä nedávneho obdobia bol naznačený už v knihe *Premeny súčasnej architektúry* z roku 1990 od J. Krivošovej a E. Lukáčovej. Ďalšie texty iných autorov prirodzene nasledovali. *Rozmanité 19. storočie* už reprezentuje definitívne nemarxistický pohľad na dejiny (obdobia zrodu marxizmu).

prof. Ing. arch. Robert Špaček, CSc.

:: Rozmarné či rozmanité 19. storočie?

Elena Lukáčová – Jana Pohaničová

Rozmanité 19. storočie.

Architektúra na Slovensku od Hefelega po Jurkoviča.

ISBN 978-80-8046-426-4

Nie často u nás vychádzajú publikácie, ktoré komplexne mapujú situáciu v oblasti architektúry a urbanizmu v určitej historickej etape. 19. storočie je práve takým obdobím, ktoré bolo spracovávané len parciálne a doposiaľ chýbal komplexný pohľad na dianie v oblasti architektúry a urbanizmu. Práve túto medzeru zaplnila očakávaná knižná publikácia, dvojice autoriek, Eleny Lukáčovej a Jany Pohaničovej z Ústavu dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok Fakulty architektúry STU v Bratislave.

V graficky a výtvarne výnimočne spracovanej podobe nám autorky na 248 stranách textu, bohato dokumentovaného 421 fotografiami, pôvodnými plánmi a dobovými zobrazeniami približujú logiku aj peripetie dejín tohto obdobia na území dnešného Slovenska. V nadväznosti sa tieto myšlienky premietajú do dejín architektúry 19. storočia na Slovensku v kontexte európskeho umeleckého diania. Výnimočnosť knihy umocňuje aj to, že text je sprevádzaný charakteristikami jednotlivých slohov, štýlov a hnutí od klasicizmu až po secesiu, zachytáva vývoj v architektúre na rozmanitej škále typologických druhov aj s ohľadom na fenomén nástupu priemyselnej revolúcie, ako aj postupné zavádzanie a použitie nových progresívnych materiálov, konštrukcií a technológií. Popri spoločensko-politických, kultúrnych a technických determinantoch formovali dejiny architektúry a stavby miest predovšetkým osobnosti – architekti, stavitelia, stavebníci či mecenáši – sú v knihe obsiahnuté aj stručné charakteristiky najvýznamnejších tvorcov, pôsobiacich na našej i európskej architektonickej scéne. Súčasťou publikácie je aj slovník odborných výrazov, menný a miestny register.

Koniec 18. a celé 19. storočie je poznamenané zmenou spôsobu výroby, ktorý sa prejavoval odklonom od manufaktúr a postupným budovaním výrobných objektov a priemyselných areálov. Nástup železnice, ktorá sprevádzala budovanie priemyselných zariadení, obohatil krajinu o nové technické diela, predovšetkým mosty a tunely. Vo väzbe na železnice sa budovali stanice, výrobné haly, sklady, dopravné stavby. V plnej miere sa začali uplatňovať nové stavebné materiály, ktoré sa premietali do konštrukcií a čoraz viac sa uplatňovali nové technologické postupy. Veľké zoskupenie pracovných príležitostí v nových výrobných zariadeniach so sebou prinieslo aj koncentráciu obyvateľstva, ktoré sa postupne presídľovalo z vidieka do miest. Tento pohyb obyvateľstva si vyžiadala nutnosť prestavby bytových domov a výstavby nových obytných štvrtí. Popri tradičných typologických druhoch sakrálnych stavieb všetkých konfesií, avšak na báze nových konštrukcií a materiálov, sa rozmach nových objektov prejavil predovšetkým